

Възприятия за проявленията на сивата икономика в България, Гърция, Румъния и Хърватия според анкетно проучване на Евробарометър

Лиляна Георгиева*

Резюме: Сивата икономика е устойчив и характерен феномен за икономиката на Източна Европа. Статията си поставя за цел изучаването на сивия сектор в няколко страни – България, Гърция, Румъния и Хърватия, като представя непубликувани данни за възприеманите му проявления от гледна точка на търсенето и на предлагането. Използваните изходни данни са от анкетно проучване на Евробарометър от 2019. Информацията, която дават те, е актуална и значима за изследването на сивата икономика, поради относително постоянното поведение на икономическите агенти и липсата на аналог на подобно скорошно проучване, което разглежда неформалната дейност в подобни детайли и позволява сравнителен анализ с други европейски страни. Разгледано е декларираното поведение от респондентите, като с помощта на статистически тестове са установени определени статистически значими разлики в средните стойности на четирите страни по отношение на извършването на платени

недекларирани дейности и закупуването на блага от сивия сектор. В изследването са посочени най-силно засегнатите сектори от недекларирани дейности – в България това е строителството. Анализирани са причините за участие в сивия сектор от страна на търсенето и на предлагането. Резултатите разкриват прагматизма на българските респонденти в сравнение с мотивацията на респондентите в останалите три страни. Посочени са и най-разпространените платени недекларирани дейности, както и най-често закупуваните стоки и услуги от сивия сектор. Материалът награжда натрупаното към момента знание по темата и предоставя отправна точка за прецизирането на политики за борба със сивия сектор.

Ключови думи: сива икономика, недекларирани дейности, причини за участие в сивата икономика.

JEL: E26, A14, H26, K42.

Въведение

Сивата икономика е явление, присъщо на всяко едно общество във

* Лиляна Георгиева е докторант и хоноруван преподавател към категра „Икономика“ на Стопанския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

Всеки един времеви период. Неформалните дейности са напълно естествено състояние на икономиката, при което липсват формално наложените правила. Исторически появата на сивата икономика се свързва с централизирането на властта и създаването на държавата. В този смисъл, тя представлява стопанската система в нейното естество. Тази гледна точка позволява разделянето на икономиката на два аспекта: формален и неформален (Георгиева, 2022).

Сивата икономика е значима за обществото и е предмет на изследвания поради разнообразни причини. От гледна точка на икономическата наука основен мотив се явява връзката ѝ с икономическото развитие. Сивият сектор би могъл да бъде „спасителен пояс“ във времена на икономически спад, като дава възможности за допълнителна заетост при липса на такива в светлата икономика. От друга страна, той възпрепятства осигуряването на публични блага и понижава ефективността на публичната политика (Petranov et al., 2022).

През последните няколко десетилетия сивата икономика е основна тема на научните изследвания на икономисти като Ф. Шнайдер, К. Уилямс, Б. Торгър, Ал. Хороник, и други. В българската научна литература сивата икономика е изучавана от множество автори като Т. Чавдарова, Ем. Ченгелова, Ст. Петранов, К. Каменов, Център за изследване на демокрацията, и други. Настоящото изследване си поставя за цел да наглаголи натрупаното към момента научно знание, с цел по-доброто разбиране на феномена сива икономика. Възприетият подход е сравнителният анализ, тъй като той позволява съпоставка между България със страни

от Източна Европа. Използваните данни от анкетно проучване представят нова информация за субективното усещане за сивия сектор и мотивацията за участие в него. Тези резултати биха могли да бъдат използвани при формулиране на бъдещи политики, целящи ограничаване на недеklarираните икономически дейности.

Основни задачи на изследването са извеждането на актуални характеристики на сивата икономика в избраните страни и сравнението им с българските. С оглед осъществяването на съпоставка със страни от Източна Европа са избрани Гърция, Румъния и Хърватия. Членството на всички тези страни в Европейския съюз (ЕС) и постоянният процес на евроинтеграция с цел догонване на по-високия стандарт на живот и увеличаване на благосъстоянието е основно сходство между четирите избрани обекта. Подобно на страната ни, Румъния, Гърция и Хърватия са част от Източна Европа и между четирите страни съществуват силни връзки, породени от географската близост, социално-историческото развитие и културните сходства.

Румъния е приета в ЕС заедно с България и резултатите ѝ според ключови икономически показатели (като реален БВП на глава от населението и Индекс за възприемане на корупцията) са близки до българските в сравнение с тези на останалите европейски страни. По редица въпроси двете страни се разглеждат заедно (разширяването на Шенгенското пространство). За разглеждания период, а и до днес, Румъния е страната с най-близки характеристики до България в рамките на ЕС, както е и сред най-големите ни европейски търговски партньори.

Хърватия става официално членка на семейството на ЕС шест години след България, през 2013 г., като от началото на 2023 г. приема еврото за своя официална валута. Така пътят ѝ към Еврзоната и опитът ѝ в нея ще бъде показателен за евентуалните ефекти, които смяната на официалната валута би имала за България. Поради тази причина често се правят паралели между двете страни. Сходствата обаче не приключват дотук: между двете държави се наблюдават прилики по отношение на социално-икономическото развитие. И България, и Хърватия са със сравнително малко население, както и са отворени икономики. Включването ѝ е важно, защото тя представлява добър пример за евроинтеграция в по-напреднал стадий, който би могъл бъде пътеводител при бъдещото развитие на България.

Следващата избрана страна от Балканския полуостров – Гърция, споделя обща граница с България (подобно на Румъния). Географската близост между двете страни и сходствата в бита и културата са съпътствани от общи исторически процеси и въздействия, които са оказали влияние на съвременния икономически профил и търговски отношения между двете страни. Важността на Гърция като търговски партньор и сходствата ѝ с България затвърждават избора ѝ за обект на сравнителния анализ.

Значимостта на изучаването на сивата икономика: анализ на теоретични постановки и емпирични резултати от различни изследвания

Икономическите последици от наличието на относително голям сив сектор за благосъстоянието могат да се проявят по различен начин. Например, това би

могло да доведе до нарушаване на равнопоставеността между икономическите субекти: част от тях купуват стоки и услуги от официалната икономика, като в цените им са отчетени всички дължими данъци и такси, докато други са потребители на сивата икономика и не допринасят в такава степен за осигуряването на публични блага и се възползват от различни цени. Така самата пазарна икономика става по-слабо ефективна, защото е еднaквo „справедлива“ към всички потребители: практически всеки един от субектите ползва публичните блага, без значение дали допринася за тяхното осигуряване (Georgieva, 2021). Същото се отнася и за продавачите и така се получава отрицателно влияние върху пазарната система и конкуренция: предприятията в „светлата“ икономика се съобразяват с всички налични пазарни регулации, но се конкурират с фирми от сивия сектор, които не ги съблюдават. Подобни действия способстват несправедливата конкуренция.

Неблагоприятно въздействие от сивия сектор се наблюдава и върху данъчната система. Липсата на достатъчно данъчни постъпления би могла да поттикне правителството към повишаване на данъците. Последните се заплащат от изрядните дължници, а не солидарно от всички ползватели на публичните блага (сред които са и участниците в сивия сектор). В резултат се получава порочен кръг, като повишената данъчна тежест не свижда сивата икономика, дори напротив, като е възможно и намаляване на общите данъчни постъпления (Kannianen, Pääkkönen & Schneider, 2004; Johnson, Kaufmann, Zoido-Lobaton, 1998). Друго отрицателно следствие от сивия

сектор е свързано с информационната осигуреност на държавната администрация относно получените статистически данни. Липсата на пълна информация за състоянието на икономиката възпрепятства качествения икономически анализ и чрез него ефективността на икономическата политика на дадена страна. Освен го по-неефективни политики, това обстоятелство се отразява и на позицията на дадена страна спрямо останалите в световни класации, като пречи на привличането на чуждестранни инвестиции, както и получаването на международна помощ в периоди на криза (Tanzi, 1999).

Ендогенният модел на растежа на Loayza (1996) показва, че промени в параметрите на определени политики и в ефективността на работата на правителствените институции, които способстват растежа на неформалния сектор, също биха довели до намаление темпа на икономически растеж. Емпиричните данни посочват, че нарастване на неформалния сектор влияе отрицателно на растежа, като намалява наличието на публични блага за всички и увеличава броя дейности, които използват част от съществуващите публични блага по-неефективно или въобще не ги използват (Loayza, 1996). Допълнително в научната литература е отчетена положителна корелация между корупцията и размера на сивата икономика (Schneider, 2007; Picur and Rihai-Belkaoui, 2006; Hoinaru et al., 2020).

Petranov et al. (2022) изследват връзката между размера на сивата икономика и различните производствени фактори, използвайки данни за 50 страни от Европа и бившия СССР за периода 1991-2015. Резултатите от емпиричните модели

илюстрират обратна зависимост между размера на сивата икономика и БВП на глава от населението. От друга страна обаче, връзката между размера на сивата икономика и темпа на растеж на БВП на глава от населението е неясна: при някои страни липсва, а при други е положителна. Резултатите могат да бъдат тълкувани в светлината на това, че първата зависимост е устойчива и се наблюдава в дългосрочен план, докато втората е вероятно специфична характеристика, наблюдавана само в краткосрочен план и породена от особености на историческото развитие (Petranov et al., 2022).

Eilat & Zinnes (2000) изчисляват отрицателното въздействие на размера на сивата икономика върху БВП за 24 страни в преход от Централна и Източна Европа, както и от бившия СССР. Регресионният им анализ представя два значими резултата: на първо място, промяната в БВП се асоциира с противоположна промяна в размера на сивата икономика. Това означава, че икономическият растеж е съпътстван от свиване на сивата икономика. На второ място, силата на тази промяна зависи от това дали общата икономическа активност се увеличава или намалява (Eilat & Zinnes, 2000). Davidescu (2014) съставя структуриран вариационен авторегресионен модел с данни за Румъния за периода 2000-2013 г., като установява силна обратна зависимост между сивата икономика и БВП в краткосрочен план: увеличение в БВП на светлата икономика ще породи свиване на размера на сивата икономика (Davidescu, 2014).

Hoinaru et al. (2020) акцентират, че сивата икономика е причинена от бедността и е в корелация с ниското равнище

както на икономическо, така и на устойчиво развитие, а това е хипотеза, валидна за развиващите се страни. Сивата икономика влияе отрицателно върху пазара на труда, в частност на работната сила: фирмите, извършващи дейността си в сивия сектор, не инвестират в научно-развойна дейност, което ги прави относително по-слабо производителни (Mandroshtchenko, Malkova & Tkacheva, 2018). А по този начин се оказва и неблагоприятно въздействие върху икономическото развитие, тъй като човешкият капитал е в основата на дългосрочния подем.

Поради тази причина стандартна препоръка за борба със сивия сектор е насърчаването на инвестициите в образование. На първо място подобренията в качеството му имат положителни ефекти върху възвръщаемостта от положения труд във формалната икономика, т.е. така се увеличават пределните разходи за участие в сивия сектор. На второ място, именно образованието спомага за укрепването на ценности, които подкрепят добросъвестността у гражданите, включително и по отношение на декларирането на доходите и заплащането на дължимите върху тях данъци. Този ефект се нарича още „ефект на данъчния морал“ (Berritella, 2015; Dell’Anno & Schneider, 2009).

Скорошни научни изследвания показват и обратната зависимост между размера на сивата икономика и провеждането на зелени политики, свързани с декарбонизацията (Nikolova & Nozharov, 2020). Формулирането на точни политики за справянето с феномена е изключително проблемно. От огромна важност е установяването на точните причини и

погубуци за участие в сивия сектор, които биха позволили по-добро калибриране на мерките за борба със сенчестите практики, без да бъдат спъвани нито предприемаческият дух, нито стремежът към прогрес и иновации (Kelmanson et al., 2019).

Прегледът на ситуацията в България показва обща тенденция за свиване на сивия сектор през последните десет години, като с положителност следва да бъдат отбелязани положените усилия за намаляването му и предприетите реформи във връзка с присъединяването и интеграцията към ЕС. Възможна причина за по-големия дял сива икономика и някои от характеристиките ѝ вероятно се дължат на прехода от планова към пазарна икономика, осъществен в края на миналия век (Petranov et al., 2023), липсата на доверие в основни публични институции, и други (Stefanov & Williams, 2017). Причините за наличието на сив сектор са комплексни и поради това, на първо място, следва да се изследва проявлението му, както и мотивацията на икономическите субекти, които участват.

Методология на изследването

Основните данни в статията са от анкетното проучване Eurobarometer 92.1 September 2019 (Module QD ‘Undeclared work in the European Union’). В анкетното проучване *недекларираната работа се дефинира като небезвъзмездни дейности, които са законосъобразни по своята същност, но не са декларирани пред съответните институции и приходни органи* (В анкетата и в настоящия материал използваната дефиниция за сива икономика е представената от Фр. Шнайдер. Понятията „сива икономика“, „сив сектор“

и „неформална икономика“ следва да се считат за синоними в статията.). Обхванати са 27 565 лица на възраст 15-98 от всички страни – членки на Европейския съюз. Анкетата се състои от 75 въпроса и е проведена в периода 11-29 септември 2019 г., като използваните методи са интервю тип „лице в лице“, както и CAPI (computer assisted personal interview). Използван е пълният набор данни от проучването, който е достъпен на уебстраницата на Института “GESIS”. Използвани софтуери за обработка на данните са Microsoft Excel 2016 и PSPP.

Методологията включва съставянето на отделни извадки за всеки един от избраните четири обекти: България, Гърция, Румъния и Хърватия. Отделно са разгледани седем въпроса (Текстовете на всички използвани въпроси са представени в таблиците, които съставляват част от настоящия текст.). Първите два от тях отчитат участието в сивия сектор, като към тях е приложен анализ на дисперсията (ANOVA), тест на Фишър и Стюдънт, с цел установяване на статистически значими разлики в средните стойности. Останалите пет въпроса обхващат различни аспекти на икономиката в сянка, като чрез тях се анализира кои сектори са най-силно засегнати от сенчести дейности и от страна на търсенето, и от страна на предлагането, както и какви са основните причини за участие. Така е отразено субективното секторно проявление, прилежащите дейности и основните посочени причини за участие в сивата икономика. Първите два въпроса са зададени на всички респонденти, докато останалите пет са зададени на две групи респонденти. Първата група са онези, които в предходен

въпрос от изследването са потвърдили, че през последните дванадесет месеца са извършвали недеklarирани платени дейности (Те се отнасят за характеристиките от страна на предлагането.). Втората група включва лица, които са признали, че през последните 12 месеца са плащали за каквито и да е стоки и услуги (Те се отнасят за характеристиките от страна на търсенето.), за които са имали основателна причина да смятат, че включват недеklarирана работа.

Резултати

Субективно участие в сивия сектор

Таблица 1 представя получените резултати относно броя респонденти, признали за извършването на недеklarирани платени дейности или закупуване на блага от сивия сектор. Видно е, че процентът респонденти, признали за участието си в сивия сектор (чрез извършване на недеklarирани платени дейности или закупуване на стоки или услуги), е нисък. По отношение на респондентите, признали извършването на платени дейности, дяловете са 5% в България, 2% в Гърция и Хърватия и 3% в Румъния. По-големи са дяловете респонденти, декларирали закупуването на стоки и услуги от сивия сектор. В България това са 20% от респондентите. В Хърватия процентът е сходен на българския – 19%, в Гърция е по-висок – 28%, а в Румъния е значително по-нисък – 7%.

Тези резултати подчертават степента на чувствителност на въпросите, свързани с разкриването на информация за участие в сивия сектор. Процентът респонденти, признали закупуването на

Таблица 1. Разпределение на получените отговори на избраните въпроси от анкетното проучване

(А)

		България	Гърция	Румъния	Хърватия
През последните 12 месеца плащали ли сте за каквито и да е стоки или услуги, за които сте имали основателна причина да смятате, че включват недеklarирана работа (напр. защото не е имало фактура или касова бележка)?	Да	177	279	72	190
	Не	706	711	913	811
	Отказ (СПОНТАННО)	32	10	13	6
	Не знам	113	13	26	28
	Общо	1028	1013	1024	1035
Вие лично извършвали ли сте някакви недеklarирани платени дейности през последните 12 месеца, или за своя собствена полза, или за работодател?	Да	48	30	19	33
	Не	905	970	983	981
	Отказ (СПОНТАННО)	33	12	16	14
	Не знам	42	1	6	7
	Общо	1028	1013	1024	1035

(Б)

Източник: Eurobarometer 92.1 (2019), изчисления на автора

стоки и услуги от сивия сектор, е по-висок от процента респонденти, заявили извършването на недеklarирани платени дейности. Въпросите в част Б от таблица 1 са зададени на респондентите, отговорили с „да“ на въпросите от част А. От част А на таблица 1 е видно разпределението на респондентите във всяка една страна според избрания от тях отговор на първите два разглеждани въпроса. Част Б показва общия брой получени отговори, като респондентите имат право да избират няколко варианта едновременно при отговор и затова броят отговори надвишава броя респонденти. Таблица 1 подсказва, че респондентите са по-склонни да признаят за участие в сивия сектор чрез закупуване на стоки, отколкото чрез извършване на определени дейности.

При прилагане на статистическите тестове за разлика между средните стойности по страна (при въпросите от лявата колона на таблица 1) се получават определени разлики между средните стойности на променливите за различните страни, както е видно от таблица 2. Относно извършването на платени недеklarирани дейности разлики липсват единствено при двойките Хърватия-Гърция, Хърватия-Румъния и Румъния-Гърция. Средната стойност за България е по-висока от тази в останалите три страни при ниво на значимост, съответно от 5% и 1%. Този резултат показва, че значително повече респонденти в България са признали извършването на платени недеklarирани дейности спрямо останалите страни.

По отношение на закупуването на стоки и/или услуги от сивия сектор,

Таблица 2. Т-статистики за разлика в средните стойности относно участието в сивия сектор

Извършване на платени недеklarирани дейности				
	България	Гърция	Румъния	Хърватия
България		-2.286**	-3.786***	-1.976**
Гърция	-2.286***		-1.598	0.328
Румъния	-3.786***	1.598		1.924*
Хърватия	-1.976**	0.328	1.924*	

Закупуване на стоки и/или услуги от сивия сектор				
	България	Гърция	Румъния	Хърватия
България		4.139***	-8.046***	-0,582
Гърция	4.139***		-12.621***	-4.860***
Румъния	-8.046***	-12.621***		7.798***
Хърватия	-0,582	-4.860***	7.798***	

*- р-стойност<0.10, **- р-стойност<0.05, ***- р-стойност<0.01

Източник: Изчисления на автора

статистически значими разлики липсват само при двойката Хърватия-България. Според резултатите, частта български респонденти, закупили блага от сивия сектор, е значително по-голяма от тази в Румъния и по-малка от тази в Гърция. Тези резултати показват, че съществуват статистически значими разлики между дяловете респонденти, признали участие в сивия сектор, между България и останалите страни.

Характеристики от страна на предлагането

Сивата икономика типично е разпространена в определени сектори на икономиката чрез прилежащите им дейности. В България най-уязвими са туризмът, строителството, земеделските дейности и полагането на грижи у дома, търговията на гребно и на едро, продажбата на акцизни стоки (Тодоров, 2023; European Labor Authority, 2017). Според изследване на Schneider (2011) (цитирано в Krstic & Radulovic (2014), включващо шест европейски страни (Турция, Испания, Италия, Германия, Полша и Румъния),

сивата икономика е най-разпространена в строителството (където около 30% от работещите са в сивия сектор), търговията на едро и на гребно, храненето и транспорта. По отношение на Прибалтика наблюденията са сходни, като най-засегнати са строителният сектор, секторът на услугите и при търговията на гребно (Putnins & Sauka 2011).

Най-силно засегнати сектори

С цел определянето на най-засегнатите от недекларираните дейности сектори в настоящия материал са използвани данните от референтния въпрос от анкетата на Евробарометър. Отговорите на този въпрос съставят променлива, която дава информация за сектора, в който респондентите са извършвали недекларираните дейности (включени са само лицата, които в предходен въпрос са потвърдили, че през последните 12 месеца са извършвали платени недекларираните дейности). Таблица 3 посочва най-засегнатите от сивата икономика сектори според анкетното проучване на Евробарометър.

Таблица 3. Най-засегнати сектори от недекларираните дейности

QD17. В кои сектори извършихте тези недекларираните дейности за своя собствена полза или за работодателя?							
България		Гърция		Румъния		Хърватия	
Строителство	33.3%	Лични услуги*	33.3%	Строителство	42.1%	Други сектори	36.4%
Продажби на дребно/ремонт	22.9%	Други сектори	23.3%	Селско стопанство	36.8%	Хотелиерство	24.2%
Селско	16.7%	Хотелиерство	16.7%	Транспорт	15.8%	Лични услуги*	21.2%
Лични услуги*	14.6%	Строителство	13.3%	Лични услуги*	10.5%	Селско стопанство	12.1%
Други сектори	10.4%	Продажби на дребно/ремонт	10.0%	Продажби на дребно/ремонт	5.3%	Строителство	12.1%
				Други сектори	5.3%	Администрация	12.1%

*Лични услуги – включва грижи за деца / възрастни хора / почистване.

Източник: Eurobarometer 92.1 (2019), изчисления на автора

В България най-засегнатите от сенчестата икономика сектори са строителството, продажбите на дребно и ремонтите, селското стопанство, личните услуги и други. Според анкетирания строителният сектор е с дял от 1/3, а 22.9% от респондентите са посочили продажбите на дребно и ремонтите. Подобно на България, строителният сектор е посочен от респондентите от останалите три страни като един от „най-сивите“. В Румъния той е на първо място, с най-голям дял от респондентите, както и в България. Подобно на България, във всички други извадки фигурират и личните услуги, като в Гърция това е именно и секторът с най-сериозен дял.

Селското стопанство в България е на второ място от най-засегнатите от сивата икономика сектори. Сенчестите практики са разпространени в селското стопанство също и в останалите страни, като заемат и съответстващите им места: в Румъния – второ, в Хърватия – четвърто. В отличие от България, Румъния и Хърватия, в Гърция респондентите не са посочили селското стопанство като силно засегнат от сивата икономика сектор. Отговорът „Други сектори“ също е сред водещите – в България и Румъния е на пето място, в Гърция – на второ, а в Хърватия е на челното място.

Макар и някои от водещите сектори да са общи във всички обекти на изследването, то има и известни разлики спрямо България. За разлика от страната ни, където секторът на транспорта не присъства, в Румъния той е водещ по отношение на участието в сивия сектор на трето място с дял от 15.8%. Единствено в България и в Румъния респондентите не са посочили хотелиерството като

най-засегнато от сивия сектор. Анкетирания в България не посочват и административния сектор като силно засегнат от сиви дейности, но той е водещ в Хърватия.

По-голямата част от най-засегнатите от сивата икономика сектори са общи за всички обекти на изследването. Разликите в подгребата им, както и включването на сектор, който не е толкова силно засегнат при други страни, илюстрира различния бит, икономически условия и обществени норми. Традиционно обаче при всички обекти най-уязвими са секторите на услугите, при които неформалното договаряне е по-лесно постижимо поради гъвкавостта на разходите и възможността за личен контакт.

Най-разпространени дейности

Дейностите от сивата икономика, извършвани от респондентите, са представени в таблица 4. Те съответстват на най-засегнатите сектори, представени в предходния раздел. В България, за разлика от съседните Гърция и Румъния, на първо място респондентите са посочили дейностите поправки и ремонт. Около 38% от българските респонденти, участвали в този въпрос, са заявили извършването на подобни дейности в рамките на последната година.

Продажбата на други стоки и услуги, както и на храна, също са сред най-честите сиви дейности в страната ни. Продажбата на храна е честа сенчеста дейност в България (12.5% от респондентите я посочват), също така и в Румъния (10.5%), където не е чак толкова масова според резултатите от отговорите на анкетирания.

Таблица 4. Най-често извършвани недеklarирани дейности

QD18. Кои от изброените дейности сте извършили недеklarирано през последните 12 месеца?							
България		Гърция		Румъния		Хърватия	
Поправки и ремонти	37.5%	Помощ за зависим/възрастен	23.3%	Градинарство	47.4%	Поправки и ремонти	27.3%
Продажби на други стоки или услуги	14.6%			Поправки и ремонти	31.6%	Чистене или гладене	18.2%
Продажба на храна	12.5%	Поправки и ремонти	23.3%	Пътнически транспорт	10.5%	Сервитьорство	15.2%
Градинарство	12.5%	Чистене или гладене	20.0%	Продажба на храна	10.5%	Продажба на други стоки или услуги	15.2%
Чистене или гладене	10.4%	Продажба на други стоки или услуги	16.7%	Гледане на деца	5.3%	Градинарство	9.1%
		Гледане на деца	16.7%	Чистене и гладене	5.3%	Пътнически транспорт	9.1%
				Помощ при преместване на дома	5.3%	Админ./чиновнически задачи/ИТ/компютърна помощ	9.1%

Източник: Eurobarometer 92.1 (2019), изчисления на автора

Дейностите по продажба на стоки и услуги са широко разпространени в сивите сектори на Гърция и Хърватия. На първите места респондентите в България са поставили градинарството, като 12.5% са посочили този отговор. Подобно на България, тази дейност е силно разпространена и в Румъния (където е на първо място с 47.4% отговорили). Последната от петте най-разпространени дейности в сивия сектор от страна на предлагането за България са чистенето и гладенето като пакет.

В извадката сред най-разпространените дейности в сивия сектор, предлагани от стопанските субекти, присъстват и други. Сервитьорството не е толкова застъпено в сивия сектор на България, но е водещо в извадката за Хърватия. Гледането на деца не е избрано от респондентите в България като водеща дейност, за разлика от Гърция (16.7%) и Румъния (5.3%), като тези дялове са значителни спрямо структурата на избраните извадки. В някои от обектите като разпространени дейности са посочени още частните уроци, гледането на

зависим или възрастен човек, пътническият транспорт, професионалните услуги и чиновническите дейности, които липсват за България.

Причини за участие

Таблица 5 илюстрира най-разпространените причини за работа „на сянка“ сред респондентите. Причините за извършване на недеklarирани дейности могат да се разглеждат като диагноза на проблемите в икономиката, както и като отражение на социалната действителност. Преобладаващ мотив сред всички обекти на изследването е, че от подобна сива практика печелят и двете страни, като в България 45.8% от анкетираните са посочили този отговор, което поставя категорията на първо място, а същата е и ситуацията в Хърватия (42.4%). Това означава, че според отговорилите, участието в сивата икономика е действие, което е изгодно и за продавач, и за купувач. Вероятно се визира възможността за заплащане на по-ниска цена за съответната стока или услуга от купувача, както и спестяването на средства пог

Таблица 5. Водещи причини за извършване на недеklarирани дейности

QD21. Измежду изброените кои бяха причините да извършите тези дейности без да ги декларирате или частично без да ги							
България		Гърция		Румъния		Хърватия	
И двете страни спечелиха от това	45.8%	Данъците или социалните осигуровки са твърде високи	53.3%	Държавата не прави нищо за Вас, тогава защо Ви трябва да плащате данъци	47.4%	И двете страни спечелиха от това	42.4%
Обичайна практика във Вашия регион или сектор на	29.2%	Обичайна практика сред приятели, съседни, роднини	40.0%	Обичайна практика сред приятели, съседни, роднини	42.1%	Имахте възможност да поискате по-високо възнаграждение за своята работа	24.2%
Обичайна практика сред приятели, съседни, роднини	29.2%	Не можахте да си намерите официална работа	36.7%			Държавата не прави нищо за Вас, тогава защо Ви трябва да плащате данъци	24.2%
Държавата не прави нищо за Вас, тогава защо Ви трябва да плащате данъци	29.2%	Държавата не прави нищо за Вас, тогава защо Ви трябва да плащате данъци	36.7%	Нямате други източници на доходи	36.8%	Не можахте да си намерите официална работа	21.2%
Не можахте да си намерите официална работа	25.0%	И двете страни спечелиха от това	33.3%			Обичайна практика във Вашия регион или сектор на дейност	21.2%
Данъците или социалните осигуровки са твърде високи	22.9%	Нямате други източници на доходи	33.3%	Не можахте да си намерите официална работа	31.6%	Обичайна практика сред приятели, съседни, роднини	21.2%
Нямате други източници на доходи	22.9%	Обичайна практика във Вашия регион или сектор на дейност	30.0%			Нямате други източници на доходи	21.2%
Смятате, че умишленото недеklarиране на малък вторичен доход е напълно приемливо	16.7%			Обичайна практика във Вашия регион или сектор на дейност	26.3%		

Източник: Eurobarometer 92.1 (2019), изчисления на автора

формата на време и пари, необходими за отчитане на дейността си от страна на продавача.

Друга водеща причина за участие в сенчестата икономика в България е породено от обичайната практика – т.е. подобни услуги не са нещо необичайно между познати и роднини или пък в рамките на съответния сектор. Това обстоятелство предполага, че търпимостта към подобни дейности е висока в някои сектори и социални кръгове. Тези два мотива фигурират като водещи при всички групи извадки. В България сумарният процент отговори в тези две категории е 58.4%, а в останалите гореспоменати обекти тази тежест е в рамките на 42-70% от общия дял респонденти. Аргументът е допълнително подкрепен от твърдението, че умишленото недеklarиране

на малък вторичен доход е напълно приемливо, като то е водещ мотиватор за участие в сивия сектор в България.

Други основни причини за извършване на сенчести практики в страната ни според анкетното проучване са следните: гържавата не прави нищо за мен и затова не плащам данъци, неуспех при намирането на официална работа, твърде високи данъци и социални осигуровки, липса на други източници на доход, и т.н. Тези причини се повтарят при всички обекти на изследването. Мотиви, липсващи като водещи според респондентите от извадката за страната ни, са свързани с възможността за получаване на по-високо възнаграждение (в Хърватия този мотив е сред основните).

Общите резултати за България предполагат, че в страната ни участието

В сивия сектор се разглежда като нещо не чак толкова укоримо от обществена гледна точка. От една страна, масово отговорилите в анкетата считат, че и двете участващи страни печелят от това, както и се констатира и недоволство от публичната администрация и работата ѝ. Следва да се отбележи и икономическият фактор: липсата на алтернативни източници на доход и невъзможност за намиране на работа в светлата икономика. При липсата на рецесия през периода, тези данни са показателни за наличието на функционална безработица и неадекватни механизми за преквалификация, чрез които тя да бъде преодоляна, както и на сравнително слабо развита предприемаческа среда. Също така, извършването на платени сиви дейности в случая показва и изразяване на обществено мнение относно работата на органите на държавната администрация и недостатъчната прозрачност на процесите по разходване на публичен ресурс.

В останалите страни от извадката основните причини са подобни на тези в България. В Гърция, Румъния и Хърватия е посочен неуспехът при намирането на работа на светло като обяснение за участие в недеklarирана заетост, което също подсказва структурни проблеми при безработицата. Подобно на България, в Гърция, Румъния и Хърватия участието в сенчести дейности може да бъде интерпретирано като протестен акт поради тежестта на аргумента „Държавата не прави нищо за Вас, тогава защо Вие трябва да плащате данъци“. Делът на посочилите този аргумент подсказва и за недостатъчно добра прозрачност на публичните разходи, както

и за недостатъчно добро разбиране на функционирането на държавата и осигуряването на публични блага.

Характеристики от страна на търсенето

Най-често купувани стоки и услуги

След анализ на характеристиките на сивата икономика от гледна точка на предлагането, фокусът пада върху характеристиките от страна на търсенето. Таблица 6 посочва най-купуваните стоки и услуги според анкетното проучване. Очаквано, дейностите съответстват на най-засегнатите сектори на икономиката (от страна на предлагането). След най-разпространените стоки и услуги са дребните ремонти и поправки по дома, закупуването на храна, разкрасителните процедури, ремонтите на техника, а също и здравните услуги. Относителните дялове на определени стоки или услуги в сивата икономика биха могли да се разглеждат като признак за определен дефицит или на наличността на самия продукт, или по отношение на качеството, достъпността и цената му на официалния пазар.

В България повече от половината респонденти посочват, че са купували храна, следвано от около 43% от анкетиранияте, които отговарят, че са плащали за домашни ремонти или поправки на сивия сектор. Почти равни дялове от респондентите, около 29-30%, са ползвали разкрасителни процедури, ремонти на техника и закупуване на други стоки и услуги, извършени „на сянка“. 16.4% от анкетиранияте в България посочват, че са ползвали недеklarирани здравни услуги.

Таблица 6. Най-често купувани стоки и услуги от сивата икономика

QD7. За кои от следните стоки или услуги сте платили през последните 12 месеца, и сте имали основателна причина да смятате, че включват недеklarирана работа, т.е., че приходите не са били напълно декларирани пред данъчните или осигурителните власти?							
България		Гърция		Румъния		Хърватия	
Купуване на храна	50.8%	Домашни поправки/ремонти	44.4%	Разкрасителни процедури	25.0%	Разкрасителни процедури	40.5%
Домашни поправки/ремонти	42.9%	Купуване на други стоки/услуги	33.3%	Купуване на храна	23.6%	Купуване на храна	38.9%
Разкрасителни процедури	29.9%			Домашни поправки/ремонти	19.4%	Купуване на други стоки/услуги	36.8%
Ремонтни услуги (на техника)	29.4%	Ремонтни услуги (на техника)	28.7%	Ремонтни услуги (на техника)	16.7%	Ремонтни услуги (на техника)	27.9%
Купуване на други стоки/услуги	29.4%	Разкрасителни процедури	28.0%	Градинарство	13.9%	Домашни поправки/ремонти	27.4%
Здраве	16.4%	Здраве	26.5%				

Източник: Eurobarometer 92.1 (2019), изчисления на автора

Подобно на България купуването на храна от сенчестата икономика е разпространена практика във всички обекти на изследването, с изключение на Гърция. Здравните услуги са често търсени в сивия сектор освен в България също и в Гърция, като вероятно това се дължи на по-трудния достъп до подобни услуги. Разкрасителните процедури също са сред най-търсените услуги „на сиво“, както в България, така и във всички страни. Дяловете респонденти, ползвали тази услуга, са равни в България и в Гърция, а в останалите страни услугите за красота заемат първо или второ място и са с по-високи дялове. Най-вероятно аргументът за това е по-ниската цена за потребителя (таблица 5), както и предпоставката за установяване на по-близките приятелски отношения между клиент и доставчик на услугата. Разпространено е и купуването на други стоки или услуги от

сивата икономика сред всички обектите на изследването.

Между България и другите обекти на изследването се наблюдава силно сходство по отношението на най-често купуваните продукти от сивата икономика като видове. Основните разлики са в дяловете и подредбата на конкретните елементи като рангове. Интересно обстоятелство е, че здравните услуги липсват като силно търсена дейност в сивите сектори на Хърватия и Румъния. В Румъния, за разлика от България, градинарството също е силно застъпена сива дейност. Наблюдава се и сходство между най-разпространените недеklarирани дейности и най-често купуваните стоки и услуги, което предполага, че сивият сектор сравнително добре отговаря на пазарните нужди и функционира паралелно на светлия.

Причини за купуване на стоки и услуги

Анализът продължава с изследване на причините за закупуване на стоки или услуги неофициално, вместо на официалния пазар. В България, както и във всички обекти на изследването, посочената на първо място причина е именно по-ниската цена. Това кореспондира с мотива от началото на текста, че от участието в сивата икономика печелят и двете страни (от гледна точка на предлагането на стоки и услуги). Икономическите стимули оказват сериозно влияние върху потребителските решения на домакинствата и предпочитанието към намаляване на разходите е в съответствие с оптимизацията, присъща на рационалния стопански субект. Сред другите основни причини, заемащи различни рангове при различните страни (но въпреки това гвижеща се между 2-ро и 4-о място), е бързината на услугата: според респондентите получаването на стоката или услугата неофициално е станало по-бързо. В България тази причина е на второ място, както и в Хърватия. Вероятно това се дължи на

липсата на бюрокрация, съпътствана от разнообразни процедури по отчитане и узаконяване.

Респондентите в България и Хърватия посочват и по-високото качество на продукта като водещ аргумент, обуславящ търсенето им, както е илюстрирано и в таблица 7, и това се допълва от таблица 6, която представя, че най-разпространени са сивите практики в тези страни при купуването на хранителни стоки и домашните поправки. Във всички страни присъства и мотивът, свързан с услуга между приятели, роднини и колеги – в извадката за България тази причина е посочена от 17.5% от респондентите. Това означава, че, очаквано, хората имат по-голямо доверие и по-голяма степен на търпимост към сиви практики от лицата, с които се познават лично. Личното познанство предполага, че те са по-склонни да толерират подобни дейности от и за тях.

Присъства и известна разлика между България и останалите обекти на изследването. Във всички страни, с изключение

Таблица 7. Водещи причини за закупуване на стоки и услуги от сивата икономика

QD9. Защо купихте тези стоки или услуги неофициално, вместо на официалния пазар?							
България		Гърция		Румъния		Хърватия	
По-ниска цена	33.3%	По-ниска цена	65.6%	По-ниска цена	36.1%	По-ниска цена	58.4%
По-бърза услуга	32.8%	Подпомагане на нуждаещ се	25.4%	Услуга между приятели, роднини, колеги	27.8%	По-бърза услуга	35.8%
По-добро качество	27.7%			По-бърза услуга	16.7%	Услуга между приятели, роднини, колеги	27.9%
Стоката/услугата не е налична/трудно се намира на официалния пазар	24.3%	По-бърза услуга	18.3%	Едва след това разбрахте, че е недеklarирана	16.7%	По-добро качество	25.3%
		Друго	17.2%	Подпомагане на нуждаещ се	16.7%		
Услуга между приятели, роднини, колеги	17.5%	Услуга между приятели, роднини, колеги	16.1%	Стоката/услугата не е налична/трудно се намира на официалния пазар	12.5%	Подпомагане на нуждаещ се	23.2%

Източник: Eurobarometer 92.1 (2019), изчисления на автора

на България, аргументът за подпомагане на нуждаещ се е изтъкнат като водещ. Това означава, че за участието в сивите дейности се кроят алтруистични побуди и лицата я възприемат отчасти като временен пристан за нуждаещите се и са склонни да инвестират, за да им помогнат. Williams (2004) установява подобни мотиви и за Великобритания, като посочва желанието за развиване на социалния капитал и за подпомагане на другите, като подпомагането може да бъде на човек, за който се счита, че е в необходимост или пък на близък (приятел, роднина, познат), като тази постъпка е социално приемлива за разлика от други, които биха се възприели като благотворителност и не биха били уместни в определени ситуации. Това отразява известно чувство на солидарност, присъщо за даденото общество. В България, от друга страна, е изтъкнат по-прагматичен аргумент поради това, че дадената стока или услуга е труднодостъпна или недостъпна в официалната икономика, като това е основен аргумент и в Румъния.

Разлика би могла да се намери и по линия на това, че водещите причини за България са доста по-прагматични и ориентирани към увеличаване на полезността на рационалния потребител, докато при другите обекти на изследване в четните три места на най-разпространените причини според анкетното проучване се появяват и аргументи за подпомагане на нуждаещите се и услуга между познати. Интересно обстоятелство е, че в България, за разлика от Румъния, сред водещите причини не е обяснението, че респондентът едва по-късно е разбрал, че стоката или услугата, която купува,

е част от недеklarираната икономика. Това показва известна съзнателност по отношение на българските респонденти, т.е. че част от тях, за разлика от тези в трите посочени обекти, целенасочено купуват от сивата икономика.

Изводи

Резултатите от проведените анализи очертават известни сходства и немалко различия между България и останалите обекти на изследването според разглежданите характеристики. На първо място, в страната ни извършването на недеklarирани платени дейности е по-разпространено, отколкото в останалите три страни. По отношение на закупуването на стоки и услуги, то страната ни е на второ място, а на първо е Гърция. Четирите страни си приличат по най-засегнатите си сектори от сенчести дейности и от страна на търсенето, и от страна на предлагането. В България, както и в Румъния, водещ е строителният сектор. Същото важи и за най-разпространените дейности и от страна на търсенето, и от страна на предлагането. Това предполага констатацията, че е постигнато относително равновесие в сивия сектор между търсене и предлагане, като вероятно и може би той е допълващ официалната икономика в контекста на избраните страни.

Българските респонденти изглеждат далеч по-прагматични и рационални в сравнение с тези от останалите обекти на изследване. Водещите мотиви за закупуване на стоки и услуги „на сиво“ според българската извадка са свързани с постигане на по-ниска цена, по-добро качество, по-бърза услуга и по-лесен

достъп до гаденото благо. В другите страни водещи мотиви от страна на търсенето са социалното подпомагане, а също и ненавременното разбиране, че закупеното благо е от сивия сектор. От страна на предлагането причините са сходни и изразяват културните особености, а също предполагат и степента на благосъстояние, постигната от всяка една от страните. Например, едиг от начините за оценка на благосъстоянието е чрез сравнение на реалния БВП на глава от населението. Данните за реален БВП на глава от населението на Евростат

от 2019 г. посочват, че страната ни е с най-малка сума на този показател, следвана от Румъния (Гърция е с най-висок реален БВП на глава от населението от избраните четири страни) и тази погребда се запазва и до момента. Това обстоятелство подсказва, че участието в сивия сектор има и своите икономически подбуди и вероятно една възможна мярка за борба с разпространението на геуностите „на сиво“ е чрез увеличаване на благосъстоянието.

Цитирани източници (References):

1. Георгиева, Л. (2022). Обхват, оценка и основни фактори, влияещи върху размера на сивата икономика. Conference Proceedings: XX International Scientific Conference “Management and Engineering’22”, 2022, pages: 327-333.
(Georgieva, L. (2022). Obhvat, otsenka i osnovni faktori, vliyaeshti varhu razmera na sivata ikonomika. Conference Proceedings: XX International Scientific Conference “Management and Engineering’22”, 2022, pages: 327-333)
2. Тодоров, К. (2023). Милена Ангелова, АИКБ: Най-голям „сив“ сектор има в туризма, строителството, земеделието. *Факти.бг* (електронна медия).
(Todorov, K. (2023). Milena Angelova, AIKB: Nai-golyam “siv” sektor ima v turizma, stroitelstovoto, zemedeliето. *Fakti.bg* (elektronna media)
3. Berrittella, M. (2015). The Effect of Public Education Expenditure on the Shadow Economy: A Cross-Country Analysis. *International Economic Journal*, 29:4, 527-546.
4. Davidescu, A. (2014). Evaluating the Relationship between Official Economy and Shadow Economy in Romania. A Structural Vector Autoregressive Approach. *Journal of Social and Economic Statistics*, Vol. 3, no. 2, Winter 2014, pp. 57-65.
5. Dell’Anno and F. Schneider (2003). The shadow economy of Italy and other OECD countries: What do we know? *Journal of Public Finance and Public Choice*, 21 (2003), pp. 97-121.
6. Eilat, Y., C. Zinnes (2000). The Evolution of the Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance, CAER II Discussion Paper No. 83. Harvard Institute for International Development. Cambridge, MA.
7. European Labor Authority (2017). Factsheet on Undeclared Work – Bulgaria.
8. Georgieva, L. (2021). Comparative Analysis of the Shadow Economies of Bulgaria and the People’s Republic of China. *International Trends International Observation Guangdong*, issue: 9,10, 2021, pages: 25-30.

9. Hoinaru, R., D. Buda, S. Borlea, V. Văidean, and M. Achim (2020). The Impact of Corruption and Shadow Economy on the Economic and Sustainable Development. Do They “Sand the Wheels” or “Grease the Wheels”? *Sustainability Journal*, Volume 12.
10. Johnson, S., D. Kaufmann and P. Zoido-Lobaton (1998). Regulatory Discretion and the Unofficial Economy. *The American Economic Review*, 88(2): 387–392.
11. Kanniainen, V., J. Pääkkönen, and F. Schneider (2004). Fiscal and Ethical Determinants of Shadow Economy: Theory and Evidence, Helsinki Center of Economic Research, Discussion Paper No. 30, ISSN 1795-0562.
12. Kelmanson, B., K. Kirabaeva, L. Medina, B. Mircheva, and J. Weiss (2019). Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options. IMF WP/19/278.
13. Krstić, G., B. Radulović (2015). Shadow Economy in the Business and Entrepreneurial Sectors. In: Krstić, G., Schneider, F. (eds) Formalizing the Shadow Economy in Serbia. Contributions to Economics. Springer, Cham.
14. Loayza, N.V. (1996). The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. Carnegie–Rochester Conference Series on Public Policy, 45, 129–162. [https://doi.org/10.1016/S0167-2231\(96\)00021-8](https://doi.org/10.1016/S0167-2231(96)00021-8).
15. Mandroshchenko, O., Y. Malkova and T. Tkacheva (2018). Influence of the Shadow Economy on Economic Growth. *Journal of Applied Engineering Science* Original Scientific Paper: 16(2018)1, 503, 87 – 94.
16. Nikolova, N., Sh. Nozharov (2020). Shadow Economy and Populism – Risk and Uncertainty Factors for Establishing Low-Carbon Economy of Balkan Countries (Case Study for Bulgaria). *Economic Studies*, No. 3, 2020.
17. Petranov, S., D. Zlatinov, M. Velushev, L. Georgieva, R. Ivcheva (2022). Shadow economy and production factors: results from an empirical analysis with a panel data set. *Economic Studies*, N 2.
18. Picur, R.D., Ah. Riahi-Belkaoui (2006). The Impact of Bureaucracy, Corruption and Tax Compliance. *Review of Accounting and Finance*, Vol. 5 No. 2, pp. 174-180.
19. Putnins TJ, A. Sauka (2011). The size and determinants of shadow economies in the Baltic States. *Baltic J Econ* 11(2).
20. Schneider, F. (2007). Shadow Economies and Corruption all over the World: New Estimates for 145 Countries. Discussion Paper 2007-9, Economic Discussion Papers.
21. Stefanov, R., C.C. Williams (2017). Tackling Undeclared Work in Bulgaria: Knowledge-informed Policy Responses. Grey Policy Brief №1, 2017.
22. Tanzi, V. (1999). The Shadow Economy, Its Causes and Its Consequences, Edited lecture given at the International Seminar on the Shadow Economy Index in Brazil, Brazilian Institute of Ethics in Competition, 12 March 2002, Rio de Janeiro.

Vazpriyatia za proyavleniyata na sivata ikonomika v Bulgaria, Gartsia, Rumania i Harvatia spored anketno prouchvane na Evrobarometar Lillyana Georgieva

Perceived Manifestations of Shadow Economy in Bulgaria, Greece, Romania and Croatia According to a Eurobarometer Survey Lillyana Georgieva

Abstract: Shadow economy is a persistent and characteristic phenomenon of the economy of Eastern Europe. The article aims to study the shadow sector in several countries – Bulgaria, Greece, Romania and Croatia, presenting unpublished data on its perceived manifestations from the point of view of demand and supply. The data used is from a Eurobarometer survey conducted in 2019. The information provided is up-to-date and relevant to the study of shadow economy, due to the relatively constant behavior of economic agents and the lack of analogous recent survey that examines informal activity in such details, allowing comparative analysis with other European countries. The declared behavior of the respondents is examined and statistical tests are employed to indicate statistically significant differences between the mean values of the four countries regarding the performed paid undeclared activities and the purchase of goods from the shadow sector. The research specifies the sectors most affected by undeclared activities – in Bulgaria this is construction. The reasons for participation in the shadow economy from the supply and demand side are analyzed. The results reveal the pragmatism of Bulgarian respondents in comparison to the motivation of respondents in the other three countries. The most common paid undeclared activities are also indicated, as well as the most frequently purchased goods and services from the shadow sector. The material builds on the current knowledge on the subject and provides a starting point for the refinement of policies to combat shadow economy.

Key words: shadow economy, undeclared activities, reasons for participation in the shadow economy.

JEL: E26, A14, H26, K42.